

УДК 159.923.33

Г 14

Галина ГАЙДУК

ПРОФЕСІЙНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: ОГЛЯД ТЕОРЕТИЧНИХ ПОЗИЦІЙ ВИВЧЕННЯ ФЕНОМЕНУ

Презентований матеріал присвячений теоретичному огляду проблеми професійної толерантності особистості. Методологічні межі дослідження професійної толерантності актуалізують питання його емпіричної конкретизації, повноцінна реалізація якої можлива за умови методологічної рефлексії проблеми толерантності у професійній сфері реалізації особистості. Огляд основних видів, форм та рівнів професійної толерантності є своєрідною спробою узагальнення і систематизації теоретичних положень щодо інтерпретації професійної толерантності.

***Ключові слова:** толерантність, професійна толерантність, особистість.*

***Постановка проблеми.** Динамічна зміна й оновлення життя сучасного суспільства, вимагаючи удосконалення професійної культури різноманітних типів та рівнів, передбачає постійне моделювання і проектування системи професійної адаптації особистості, де найчастіше перше місце відводиться професійній толерантності особистості. Загалом недостатня наукова розробленість, наявність неподоланих суперечностей і потреба в ефективному розвитку толерантної особистості у процесі професійного становлення визначають актуальність її дослідження як для теорії психології, так і у зв'язку з важливістю врахування цього аспекту професійної діяльності у процесі аналізу її продуктивності.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження психологічних аспектів толерантності, її сутності і функцій внесли Г. Олпорт, Е. Фромм, П.Ф. Страусон, С. Кобаса, П. Ніколсон, О. Асмолов, С. Бондирева, І. Гріншпун, Г. Солдатова [11] та інші. Принципи формування толерантності досліджували М. Уолцер, К. Нідерсоні, Дж. К. Ларсен, В. Лекторський, В. Подобєд та ін.

У наш час вивчаються етапи професійного становлення фахівця (Е. Зеєр, Є. Клімов, Д. Фельдштейн та ін.); визначаються механізми та соціально-психологічні умови позитивного/деструктивного розвитку особистості в професії (А. Деркач, Л. Мітіна, А. Маркова [6], М. Ясницький та ін.); розглядаються професійно-значущі якості (Н. Государєв, Л. Лаптев, В. Шадріков); вивчаються умови і передумови розвитку професійної свідомості в студентському віці (Н. Жигінас, В. Жуков, Ю. Поваренков).

Толерантність визначається у роботах як особливість особистості професійно компетентної людини, визначальна успішність її діяльності та самореалізації (М. Губанова, Л. Миколаєва, Г. Солдатова [11] та ін.). Водночас змістовні характеристики толерантності професіонала в психологічних дослідженнях тільки починають виявлятися (Ж. Вірна, Л. Засєкіна, М. Кандиба, Є. Касьянова, В. Каширіна та ін.). У соціально-психологічних дослідженнях толерантність розглядається з декількох позицій – як ціннісна орієнтація суб’єкта в значимому для нього співтоваристві або групі, форма соціальної взаємодії, механізм спілкування, професійно значуща якість фахівця групи професій “людина – людина” (В. Бойко, В. Магун, М. Міріманова [7], Т. Стефаненко та ін.).

Затребуваними в теоретичному і в практичному плані є розробки психологічних технологій і програм супроводу професійного становлення особистості майбутнього фахівця (О. Доніченко, М. Донцова, Н. Майсак, Л. Мітіна, А. Попова та ін.). Однак низка важливих питань перебуває на стадії активного вивчення, серед них проблеми психологічних механізмів та складових толерантності, психологічних критеріїв її сформованості, підбору діагностичних методик.

Метою аналітичного огляду є узагальнення теоретичного матеріалу вивчення феномену професійної толерантності та заповнення інформаційного вакууму навколо цієї проблеми й оцінка евристичної сили набутих можливостей її вивчення.

У наш час феномен толерантності розглядається науковцями різних галузей. Основною передумовою для його дослідження є думка про те, що без толерантності неможливі продуктивні міжособистісні відносини, а також гармонійний розвиток особистості професіонала.

З точки зору психології, толерантність (від лат. *tolerantia* – терпіння) – це особливе ставлення, атитюд (повага, прийняття, розуміння-визнання), потреба, цінність, норма, погляд або переконання; разом з тим, це певна морально-етична категорія, яка формується суспільством (обов'язок). Пусковий механізм появи і прояву толерантності – виявлення відмінностей між людьми, групами, державами, культурами і спосіб реагування на них (війна чи мир). Психологічні якості, що забезпечують толерантність, – усі можливі форми самовираження людей, що допускають або обмежують паритетність прояву соціальних відмінностей [1, 49]. “Толерантність ... підкреслює спосіб ставлення до неприємних або чужих об’єктів – поблажливе їх допущення або вимушене терпіння без застосування насильства” [2, 4].

А. Садохіним толерантність розглядається як почуття терпимості й поважного ставлення до думок інших людей, що не збігаються із власними [10]. Воно передбачає право кожного на вільне вираження своїх поглядів і реальну рівноправність людей у практичному житті й проявляється у тому, що людина, не відмовляючись від своїх переконань, одночасно ставиться доброзичливо до думок інших людей. Автор виокремлює критерії, які, на його думку, дають змогу більш чітко фіксувати явище толерантності. До них належить: реальна рівноправність між представниками різних народів (рівний доступ до соціальних благ для всіх людей незалежно від їхньої статі, раси, національності, релігії або приналежності до якої-небудь іншої групи); взаємоповага, доброзичливість і терпиме ставлення всіх

членів того або іншого суспільства до інших соціальних, культурних груп; гарантоване законом збереження й розвиток культурної самобутності й мов національних меншин; реальна можливість дотримуватися традицій для всіх культур, представлених у конкретному суспільстві; свобода віросповідання за умови, що це не обмежує права та можливості представників інших конфесій; співробітництво й солідарність у розв’язанні загальних проблем; відмова від негативних стереотипів у сфері міжетнічних, міжрасових і міжстатевих відносин [10].

Зміст поняття “толерантність” характеризується чотирма основними напрямками дослідження: психологічна стійкість особистості; система позитивних установок; сукупність індивідуальних якостей особистості; система особистісних і групових цінностей [4].

Професійна толерантність формується на двох рівнях: мотиваційно-ціннісних відносин та взаємодії всіх учасників професійної діяльності і на рівні їх проявів у поведінці професіонала. Дослідники толерантності визначальним критерієм її сформованості називають поведінку. Поведінка може розглядатися як зовнішній прояв сукупності дій індивіда. На думку О. Леонтьєва, поведінка людини суспільно зумовлена і містить характеристики свідомої, колективної і творчої діяльності [цит.: за 3].

Дотепер у системі професійної підготовки майбутніх спеціалістів не існує достатньо цілісної концепції формування толерантності. Наукову основу діяльності з формування толерантності становлять дані про особливості розвитку людини, що закладаються у процесі навчання майбутнього професіонала, міжособистісних відносинах та під впливом навколишнього середовища.

Професійна толерантність є необхідною характеристикою фахівця, яка сприяє ефективній його співпраці з різними віковими категоріями людей, з різними національностями та проявляється у його терпимості та повазі, забезпечує психологічне здоров’я не тільки самих професіоналів, а й людей, з якими вони взаємодіють. Толерантність – реалізована готовність до усвідомлених особистісних дій майбутнього професіонала, спрямованих на досягнення

гуманістичних відносин між ним як фахівцем, і людей, з якими він взаємодіє. Толерантність у професійній діяльності особистості визначається як здатність знаходити індивідуальний підхід до всіх категорій людей, що пов'язані з її діяльністю, здатність адекватно і гуманно поводитися у взаєминах, терпимість і природність у поводженні з різними категоріями людей.

Будь-яка професія ставить до людей, які її обрали, певні моральні вимоги. Моральна відповідальність працівників значно зростає, якщо їх робота лежить у системі відносин “людина – людина”. У зв'язку з цим працівникам потрібна не лише висока кваліфікація, але й глибоке усвідомлення свого морального обов'язку перед людьми. Тут зобов'язання перетворюється на потребу. Для цього фахівець повинен бути добре професійно підготовленим і володіти високою особистісною культурою. З точки зору професіоналізму найбільш значуща сторона діяльності – комунікативна. Конструктивне спілкування – це неодмінна умова розвитку людини і суспільства. Толерантність, звісно ж, є потужним фактором, що забезпечує високу ступінь такого спілкування.

Привласнення й становлення ціннісно-значеннєвої сфери в розвитку людини відбувається за допомогою двох основних процесів – ідентифікації й відокремлення (В. Мухіна, А. Петровський, В. Столін [12], Д. Фельдштейн та ін.). У результаті цих процесів у значущій для індивіда системі відносин виникає здатність уявляти себе, оцінювати себе й ставити себе на місце іншого, тобто емпатійність у переживаннях, рефлексивність, стійкість “Я”, межі “Я”, спрямованість і інтерес до іншого. Так, можна сказати про вираженість індивідуальності у фахівця, що володіє розвиненою самосвідомістю вираженість толерантності як інтегративної характеристики, що характеризується стійкістю і здатністю до співпереживання в особистості з розвиненою професійною свідомістю.

Механізмом розвитку толерантної особистості вважають культурну ідентичність: “...культурна ідентичність і толерантність особистості є взаємопов'язаними та взаємозалежними феноменами, що визначають духовно-моральний розвиток людини. Сформована

культурна ідентичність є основою розвитку толерантності, яка в загальнокультурному масштабі розглядається як базова цінність сучасної цивілізації, що забезпечує стабільність і розвиток соціальних культур у їхньому різноманітті і єдності” [3, 274]. Толерантність суб’єкта певної культури надає йому стійкість позиції за допомогою усвідомлення себе носієм культурних цінностей. Поняття “цінності” пов’язане з потребою сферою конкретної особистості й суспільства загалом, визначаючи систему ставлення людини до себе, “Іншого”, світу. Ціннісні орієнтації зумовлюють мотивацію дій і вчинків особистості. Етнічна й культурна ідентичність розглядаються у феномені толерантності як взаємозалежні елементи, водночас культурна ідентичність передбачає засвоєння більш високих зразків загальнолюдських норм і цінностей.

Важливим механізмом розвитку особистості є соціальна ідентичність, яка розглядається як усвідомлення себе з погляду суспільної значущості, елемента соціального світу й окремої групи за допомогою привласнення групових характеристик, стереотипів поведінки й цінностей. А. Маркова додає ще один рівень ідентичності – особистісну ідентичність як прийняття себе, стійкий образ “Я”, адекватна самооцінка, рівень домагань [6].

В. Столін зазначає, що, опановуючи ту або іншу культуру за допомогою привласнення, засвоєння, інтеріоризації, інтроєкції, соціалізації, людина стає повноправним членом суспільства. А внутрішні передумови толерантності становлять здатність до співпереживання й можливість поставити себе на місце іншого, уявляти або бачити себе так, як бачать інші, а також здатність оцінювати себе за зразками, мірками інших людей [12, 26].

Отже, одним із механізмів розвитку толерантності виступає ідентифікація, яка лежить в основі різних її проявів: загальна толерантність (базується на культурній ідентифікації), міжособистісна толерантність (базується на соціальній толерантності), професійна (на прийнятті суб’єктом діяльності цінностей професійних відносин). Особистісна ідентифікація є механізмом виникнення образу “Я” у контексті “Я” – “Не-Я”, присутня в усіх видах толерантності та

пов'язана з наступним механізмом розвитку толерантності – відокремленням. Механізм відокремлення розглядається в роботах як можливість людини окреслити межі прийняття іншого й виділити себе, певний ступінь свободи й незалежності.

У професійному становленні толерантний фахівець здатний чітко окреслити межі свого “Я”, оцінювати відмінності у відносинах, залишаючись при цьому досить стійким. Дійсна толерантність фахівця – це внутрішня інтегративна характеристика, яка поєднує систему установок особистості, систему професійних цінностей, психологічну стійкість (емоційну й моральну), сукупність індивідуальних, суб'єктних, особистісних, індивідуальних якостей [5].

Взаємозв'язок толерантності й зрілості особистості вказує на необхідність розгляду сутності толерантності через вивчення стійких властивостей системи особистості при виникненні несподіваних мінливих умов взаємодії її зі світом. Зрілість особистості визначається як відносна незалежність від зовнішніх впливів, що не виключає розвиток цієї особистості. Толерантність позначається як фактор, що стабілізує систему (особистість) зсередини й спрямовує міжособистісні відносини (зовнішні прояви). Виходячи з цього, багато дослідників вивчають внутрішню толерантність як внутрішньо особистісне утворення і зовнішню толерантність як міжособистісну характеристику. У цьому контексті цікавим, на наш погляд, є підхід М. Міріманової. Нею представлено аналіз “зовнішньої нормативності” як прагнення відповідати зразку толерантної особистості, але при відсутності внутрішньої відповідності. “Зовнішня нормативність” розглядається у зв'язку з наявністю чітких правил і норм, яких повинні дотримуватися усі інші [7].

Однак, на думку В. Третьякова, “...психологічні механізми формування й функціонування ідеї толерантності слід шукати в різноманітних аспектах цілісної індивідуальності – від інтраіндивідуальних особливостей суб'єкта до його групового статусу, від біологічних характеристик людини як організму до соціопсихологічного змісту його особистості” [13, 228].

На важливості врахування психофізіологічних особливостей індивіда як одного з основних біогенетичних факторів, що зумовлює толерантність, наголошує А. Реан. Усі можливі фактори автор об'єднує в три групи [8]: соціогенетичні – вплив суб'єктивно-об'єктивних умов на формування й прояв терпимості відповідно до прийняття у суспільстві, групових цінностей, загальної спрямованості соціуму; психогенетичні – вплив сім'ї, неформальної групи на формування толерантності; біогенетичні – фізіологічні особливості індивіда (стать, вік, темперамент тощо).

Г. Солдатова розглядає толерантність залежно від проявів і ступеня нервово-психічної стійкості суб'єкта до морального імперативу особистості: “як здатність у проблемних і кризових ситуаціях активно взаємодіяти із зовнішнім середовищем з метою відновлення свого нервово-психічного стану, успішної адаптації, недопущення конфронтації й розвитку позитивних взаємин із собою й навколишнім світом” [11, 64].

Отже, в умовах глобалізації суспільних процесів толерантність особистості є важливою якісною характеристикою особистісної громадянської позиції людини, що виявляється у виваженості прийняття рішень, висловів і дій, умінні спілкуватися, здатності до структурування, усвідомлення й оцінки отриманої інформації.

Дотримання толерантних установок у професійній діяльності сприяє створенню для усіх учасників цього процесу комфортних умов взаємодії, нейтралізації агресивних, конфліктних взаємин. Водночас – це показник особистісного рівня спеціаліста, готового збагачувати і вдосконалювати професійний рівень, характер і стиль поведінки шляхом контактів з іншими поглядами і практичними діями. Толерантність є ознакою впевненості особистості в своїх позиціях, її конкурентоспроможності. Це відсутність страху порівняння з іншими колегами, страху втрати особистої унікальності, відкритість до змін, до наставництва, вміння завжди бачити свої точки росту і шляхи особистого зростання. Крім того, варто зважати на те, що серед чинників формування толерантності наявні зовнішні та внутрішні впливи: об'єктивні зовнішні умови існування індивіда

або соціальної групи, які в кожному окремому випадку відіграють свою роль. А також індивідуально-психологічні особливості особистості, її природна здатність до адаптації, схильність до терпимості і порозуміння.

Толерантність визначає активну позицію людини, а не пасивно-терпиме ставлення до навколишніх подій, тобто толерантна людина не повинна бути терпимою до всього, наприклад, до порушення своїх прав чи прав іншої людини або маніпуляцій та спекуляцій з боку інших (і щодо себе також). Описуючи оптимально актуалізовану особистість, відомий психолог К. Роджерс серед основних її ознак називає терпимість до інших, тобто толерантність, яка посилюється внутрішньою мобільністю, хорошою адаптивністю, відкритою емоційністю, рефлексивністю, довірою до себе, свободою ситуативного вибору і відповідальністю за його наслідки [9].

Толерантність є доволі делікатним правилом поведінки, якого, безумовно, потрібно дотримуватись, оскільки, воно визначає моральний, суспільний і демократичний рівень розвитку не лише суспільства, але і кожної особистості, зокрема. Варто пам'ятати, що толерантність – це можливість людини реалізувати свої права, не порушуючи при цьому права інших людей, та вміння захистити свої права без порушення прав іншої людини. Толерантність – шлях до життєво-побутового, загальносоціального, професійного успіху усіх і кожного.

Висновки. Отже, у закордонних та вітчизняних дослідженнях толерантність розглядається по-різному. З одного боку, це особливе ставлення, атитюд, з іншого – почуття терпимості й поважного ставлення до думок інших людей, що не збігаються із власними.

Будь-яка професія ставить до людей, які її обрали, певні моральні вимоги. Формування ціннісно-значущої сфери людини відбувається за допомогою двох основних процесів – ідентифікації й відокремлення. Механізмом розвитку толерантної особистості вважають культурну ідентичність.

Дотримання толерантних установок у професійній діяльності сприяє створенню для усіх учасників цього процесу комфортних умов взаємодії, нейтралізації агресивних, конфліктних взаємин.

Толерантність є ознакою впевненості особистості в своїх позиціях та конкурентоспроможності.

Перспективу дослідження вбачаємо у подальшому аналізі феномену професійної толерантності особистості, а також вивченні мотиваційно-сміслових регуляторів толерантності фахівців, що можуть бути соціально-психологічними параметрами успішності їх професіоналізації.

Література

1. Апресян Р.Г. Толерантность и ценность гражданского общества / Р.Г. Апресян // Ценности гражданского общества и личность / под ред. Р.Г. Апресяна. – М. : Гардарики, 2001. – С. 105 – 118.
2. Андреева Г.М. Социальная психология / Г.М. Андреева. – М. : Аспект-Пресс, 2004. – 366 с.
3. Вилюнас В.К. Психология эмоциональных явлений / В.К. Вилюнас. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1976. – 142 с.
4. Вульф Б.З. Воспитание толерантности: сущность и средства / Б.З. Вульф // Внешкольник. – 2002. – № 6. – С. 13.
5. Кулагина И.Ю. Возрастная психология : Полный жизненный цикл развития человека / И.Ю. Кулагина, В.Н. Колюцкий. – М. : ТЦ Сфера ; Юрайт, 2003. – 464 с.
6. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М. : Знание, 1996. – 308 с.
7. Мириманова М. Толерантность как проблема воспитания / М. Мириманова // Развитие личности. – 2002. – № 2. – С. 104 – 115.
8. Реан А.А. Психология личности : Социализация, поведение, общение / А.А. Реан. – СПб. : Пройм-Еврознак ; М. : Олма-пресс, 2004. – 416 с.
9. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К.Р. Роджерс ; [пер. с англ. М.М. Исениной ; общ. ред. и предисл. Е.И. Исениной]. – М. : Прогресс : Универс, 1994. – 479 с.
10. Садохин А.П. Толерантное сознание: сущность и особенности / А.П. Садохин // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика) : сб. науч.-метод. ст. – [2-е изд., стереотип.]. – М. ; Воронеж, 2003. – С. 20 – 31.
11. Солдатова Г.С. Психология межэтнической напряженности / Г.С. Солдатова. – М. : Смысл, 1998. – 386 с.
12. Столин В.В. Самосознание личности / В.В. Столин. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1983. – 284 с.
13. Третьяков В.Н. Толерантный охват и категоризация / В.Н. Третьяков // Труды МАИТ : сборник. – 2014. – № 24. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://tvinteltech.narod.ru/toler_inclus.html.

References

1. Apresyan R.G. Tolerantnost i tsennost grazhdanskogo obschestva / R.G. Apresyan // Tsennosti grazhdanskogo obschestva i lichnost / pod. red. R.G. Apresyan. – M. : Gardariki, 2001. – S. 105 – 118.
2. Andreeva G.M. Sotsialnaya psihologiya / G.M. Andreeva. – M. : Aspekt-Press, 2004. – 366 s.
3. Vilyunas V.K. Psihologiya emotsionalnyih yavleniy / V.K. Vilyunas. – M. : Izd-vo Mosk. un-ta, 1976. – 142 s.
4. Vulfov B.Z. Vospitanie tolerantnosti: suschnost i sredstva / B.Z. Vulfov // Vneshkolnik. – 2002. – No 6. – S. 13.
5. Kulagina I.Yu. Vozrastnaya psihologiya: Polnyiy zhiznennyiy tsikl razvitiya cheloveka / I.Yu. Kulagina, V.N. Kolyutskiy. – M. : TTs Sfera ; Yurayt, 2003. – 464 s.
6. Markova A.K. Psihologiya professionalizma / A.K. Markova. – M. : Znanie, 1996. – 308 s.
7. Mirimanova M. Tolerantnost kak problema vospitaniya / M. Mirimanova // Razvitie lichnosti. – 2002. – No 2. – S. 104 – 115.
8. Rean A.A. Psihologiya lichnosti : Sotsializatsiya, povedenie, obschenie / A.A. Rean. – SPb. : Proym-Evroznak ; M. : Olma-press, 2004. – 416 s.
9. Rodzhers K. Vzgl'yad na psihoterapiyu. Stanovlenie cheloveka / K.R. Rodzhers ; [per. s angl. M.M. Iseninoy ; obsch. red. i predisl. E.I. Iseninoy]. – M. : Progress : Univers, 1994. – 479 c.
10. Sadohin A.P. Tolerantnoe soznanie: suschnost i osobennosti / A.P. Sadohin // Tolerantnoe soznanie i formirovanie tolerantnyih otnosheniy (teoriya i praktika) : sb. nauch.-metod. st. – [2-e izd., stereotip.]. – M. ; Voronezh, 2003. – S. 20 – 31.
11. Soldatova G.S. Psihologiya mezhetnicheskoy napryazhennosti / G.S. Soldatova. – M. : Smyisl, 1998. – 386 s.
12. Stolin V.V. Samosoznanie lichnosti / V.V. Stolin. – M. : Izd-vo Mosk. un-ta, 1983. – 284 s.
13. Tretyakov V.N. Tolerantnyiy ohvat i kategorizatsiya / V.N. Tretyakov // Trudy MAIT : sbornik. – 2014. – No 24. [Elektronnyiy resurs]. – Rezhim dostupa : http://tvinteltech.narod.ru/toler_inclus.html.

Гайдук Галина. Профессиональная толерантность личности: обзор теоретических позиций изучения феномена. Предложенный материал посвящен теоретическому обзору проблемы профессиональной толерантности личности. Методологические пределы исследования профессиональной толерантности актуализируют вопрос его эмпирической конкретизации, полноценная реализация которого возможна при условии методологической рефлексии проблемы толерантности в сфере профессиональной реализации

личности. Обзор основных видов, форм и уровней профессиональной толерантности является своеобразной попыткой обобщения и систематизации теоретических положений относительно интерпретации профессиональной толерантности.

Ключевые слова: толерантность, профессиональная толерантность, личность.

Haiduk Halyna. Professional tolerance of personality: revive of theoretical positions of studying of the phenomenon. Presented material is dedicated to theoretical review of the problem of professional tolerance of the personality. Methodological scopes of research of professional tolerance actualize the question of its empirical concretization, the full realization of which is possible in case of methodological reflection of the problem of tolerance in professional realization of the personality. The review of main types, forms and levels of professional tolerance is an attempt to summarize and systematize theoretical statements about interpretation of professional tolerance.

Keywords: tolerance, professional tolerance, personality.